

STUDIUL ARHEOZOOLOGIC AL RESTURILOR DE LA DINOGETIA (GARVĂN), APARTINÎND EPOCII ROMANE TÎRZII

SERGIU HAIMOVICI

Cu toate că, din punct de vedere arheologic, epoca romană, inclusiv cea tîrzie, este destul de bine cercetată în nordul Dobrogei, totuși material paleofaunistic, provenit prin săpături, în așezări din acea perioadă, în această zonă a țării, nu a fost încă deloc studiat. Iată de ce ne-am oprit asupra unor resturi animaliere, găsite în stațiunea arheologică de la Dinogetia, aparținînd stratelor epocii romane tîrzii, materiale care, deși deloc abundente, aduc totuși unele date, considerăm noi, necesare pentru cunoașterea vieții materiale desfășurată în respectiva cetate în rîstimpul arătat¹. Desigur că cercetări arheozologice de mai mare anvergură sînt cu totul necesare în această privință.

Resturile de faună se repartizează în două loturi cu totul inegale din punct de vedere cantitativ: unul provine din sec. III e.n. și este alcătuit doar din 13 fragmente osoase, iar celălalt, mult mai abundent (157 resturi determinate) aparține secolilor IV—VI e.n., cînd se știe că cetatea de la Dinogetia a avut o primă perioadă de înflorire.

FRECVENȚA ȘI STUDIUL RESTURILOR ANIMALIERE PE GRUPE ȘI SPECII.

A. Materialul din sec. III

Cantitatea de resturi din secolul III este cu totul nesemnificativă și de aceea vom face doar enumerarea lor pe specii, toate fragmentele provenind de la mamifere. Taurinele sînt reprezentate prin opt resturi, porcinele prin trei, ovicaprinele doar printr-un rest, iar o specie sălbatică, mistrețul, tot printr-un rest. Menționăm că s-a evidențiat un fragment de radius de taurin care apare, dimensional, cu totul masiv (lățimea epifizei superioare = 91 mm, iar lățimea suprafeței articulare = 82 mm).

B. Materialul din sec. IV—VI

Resturile determinate în număr de 157 aparțin pe de o parte gasteropodelor (16 cochilii provenind de la melcul (*Helix*), iar pe de altă parte vertebratelor, cu un total de 141 fragmente osoase ce se repartizează la trei grupe diferite: pești, păsări, mamifere, după cum reiese din tabelul 1.

Repartiția materialului osos la cele trei clase de vertebrate

Tabelul 1

Repartiția materialului osos la cele trei clase de vertebrate

Clasa	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
Pești	28	19,86	16	23,88
Păsări	7	4,97	8	8,96
Mamifere	106	75,17	45	67,16
	141		67	

PEȘTII

Se poate constata că acestei clase îi aparține circa 1/5 din materialul provenit de la vertebrate. Resturile sînt foarte fragmentare fiind reprezentate mai cu seamă prin vertebre și coaste; în totalitate ele provin de la peștii teleosteeni. Am putut determina cu precizie trei specii: crapul, știuca și somnul, comune în dreptul Dunării inferioare, dar sînt și resturi pentru care diagnoza specifică nu a putut fi stabilită.

Crapul (*Cyprinus carpio*): resturi sigure provenind de la trei indivizi de la care am determinat operculare și ceratobranhialele arcului branhial V, purtînd dinții faringieni; indivizii variază de la 35—40 cm la circa 80—85 cm lungime, iar ca greutate de la 1—10 kg.

Știuca (*Esox lucius*): reprezentată prin fragmente de maxilar și dentar, de la cel puțin patru indivizi. Mărimea ar merge de la 50—55 cm pînă la circa 1 m, iar greutatea de la 1,5—circa 10 kg.

Somnul (*Siburus glanis*) apare cel mai frecvent, cu cel puțin șase indivizi de la care provin cu siguranță unele vertebre (astfel un „atlas” cu diametrul de 43 mm și o altă vertebră cu diametrul de 48 mm), fragmente de maxilare, hiomandibulare, parasfenoid, raze branhiostegeale. Sînt exemplare mari de la 1—2 m și greutatea cam între 12—15 și aproape 100 kg.

PĂSĂRILE

Grupul păsărilor este reprezentat prin șapte resturi, cinci provenind de la găina domestică (*Gallus domesticus*) și alte două de la păsări de apă, pentru care nu am putut stabili exact specia, dar care provin probabil de la anatide. De la *Gallus* s-a putut măsura un femur cu o lungime de 66 mm și un tarsometatars de mascul cu lungimea de 77 mm. Găina ar fi deci de talie mică și cu un dimorfism sexual nu prea puternic exprimat.

MAMIFERELE

Clasa mamiferelor are resturile cele mai abundente, mai bine de 2/3 din întregul material determinat; lor le aparțin și circa încă 23 resturi, care pentru motivul că sînt foarte fragmentare nu le-am putut stabili diagnoza specifică și nu le-am luat în considerare considerîndu-le ca nedeterminabile.

În tabelul 2 sînt trecute speciile de mamifere determinate cît și frecvența lor.

Tabelul 2

Speciile de mamifere cît și frecvența lor

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	44	41,51	13	28,89
<i>Sus scrofa domest.</i>	24	22,65	11	24,44
Ovicaprinae (<i>Ovis et Capra</i>)	20	18,87	7	15,56
<i>Equus caballus</i>	3	2,83	3	6,67
<i>Asinus domest.</i>	1	0,94	1	2,22
<i>Canis familiaris</i>	4	3,77	3	6,67
<i>Sus scrofa ferrus</i>	6	5,66	4	8,89
<i>Cervus elaphus</i>	3	2,83	2	4,44
<i>Castor fiber</i>	1	0,94	1	2,22
	100		45	

Se poate constata că pe lângă șase specii de mamifere domestice reprezentînd aproape întregul șeptel, se mai găsesc și trei sălbatice.

a) Mamiferele sălbatice

Cele trei specii sălbatice reprezintă sub 1/10 dintre resturile mamiferelor (10 fragmente — 9,43%), dar aproape 1/7 dintre indivizii (7 indivizi — 15,55%)

Mistrețul (*Sus scrofa ferrus*) este cel mai frecvent, el fiind dealtfel și astăzi răspândit în zonă. S-au putut executa unele măsurători: maxilar inferior cu M_2 având lungimea de 45 mm; astragal cu lungimea de (56) mm; metacarp III cu lungimea de 97 mm. Ele arată evident masivitatea mistrețului.

Cerbul (*Cervus elaphus*) are trei resturi existind un fragment de cern, un rest de humerus cu urmă de arsură provenind de la un individ gracil, probabil o femelă și o falangă II. Humerusul are lărgimea epifizei inferioare de 52 mm și lărgimea suprafeței articulare de 49 mm; falanga II prezintă lungimea de 45 mm iar lărgimea epifizei superioare este de 21 mm. Se remarcă existența cerbului la Dunărea de jos, în sec. IV—VI².

Castorul (*Castor fiber*) este reprezentat printr-o porțiune din falca superioară, cu dinți jugali in situ, aceștia având lungimea de 33,5 mm, arătând un individ nu prea masiv³, dar demonstrând prezența speciei în zonă la mijlocul mileniului I e.n.⁴.

b) Mamiferele domestice

Taurinele (*Bos taurus*) prezintă frecvența cea mai înaltă, de la ele existind aproape toate părțile osoase, dar lipsese cu totul atât coarnele cât și porțiunile mai mari de craniu, încât morfoscopia nu se poate spune nimic despre tipologia lor. S-au putut executa unele măsurători (vezi tabelul 3) care arată, în general, cornute de talie mică, nemasive.

Tabelul 3

Măsurători executate pe fragmente osoase de *Bos taurus*
(în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	
M_2	Lungimea	37; 38
Omoplat	Lungimea cap articular	55
	Lungimea cavit- artic	48
Humerus	Lărgimea epif. super.	73; 76; 92
	Lărgimea supr. artic	66; 68; 81
Radius	Lărgimea epif. super.	74; 75;
	Lărgimea supr. artic	69; 71;
Coxal	Diametral acetabular	57; 61
Tibia	Lărgimea epif. infer.	59; 61
Tibia	Lărgimea epif. infer.	59; 61
Astragal	Lungimea maximă	58;
	Lărgimea trocleii	37;
Metacarp	Lărgimea epif. super.	61
	Lărgimea epif. infer.	58
Metatars	Lărgimea epif. super.	46; 48

Totuși se evidențiază și oase masive, ca de exemplu un humerus cu epifiza inferioară măsurabilă (vezi tabelul 3); amintim că în materialul din sec. III s-a găsit un fragment de radius, de asemenea masiv. Este cunoscut faptul că în antichitate, romanii executau ameliorarea rasială și aveau, spre deosebire de popoarele zise barbare, animale domestice de talie mai mare. Acest fenomen a fost pus în evidență și în unele așezări romane de la noi⁵, dar în ceea ce privește materialul de taurine de la Dinogetia romană, el este prea puțin pentru a face această afirmație⁶ și mai sînt necesare cercetări pentru a putea preciza dacă, în așezările din Dobrogea de nord, existau într-adevăr și vite ameliorate de talie mare.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare se constată că circa 1/3 dintre indivizi erau nematuri, dar se pare că nu există exemplare sub un an.

Porcinele (*Sus scrofa domest.*) se situează ca frecvență după taurine, materialul aparținând acestei specii fiind foarte fragmentar, încât s-au putut executa puține măsurători (vezi tabelul 4) din care reiese prezența unor porci de talie relativ mică, dar prezentând probabil totodată oarecare caractere de masivitate, eit și de primitivitate.

Stabilind vârsta de sacrificare se observă că peste jumătate din indivizi aveau sub un an, existând exemplare sub șase luni și chiar pureci de lapte de 2-3 luni.

Tabelul 4

Măsurători executate pe fragmente osoase de *Sus scrofa domest.* (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	
M ₃	Lungimea	33
Humerus	Lărgimea epif. infer.	36
Radius	Lărgimea epif. super.	30
Coxal	Diametrul acetab.	34
Astragal	Lungimea maximă	38; 43

Ovicaprinele (*Ovis* și *Capra*) au resturi mai puține decât porcinele. În ceea ce privește cornutele mici se știe că diagnoza diferențială nu se poate executa pentru toate segmentele osoase, mai cu seamă fiind ele sînt fragmentare. Am stabilit existența genului *Ovis*, care este mai abundent, *Capra* fiind și ea prezentă doar cu un singur rest, pentru care am putut determina apartenența sigură la acest gen. În lipsa unor fragmente de coarne și craniu nu putem aduce nici o dată referitoare la tipologia ovinelor și caprinelor. Cele câteva măsurători executate (vezi tabelul 5) arată un *Ovis* probabil, în medie, mic spre mijlociu, *Capra* fiind, credem, cu ceva mai masivă decât cea.

Cu privire la vârsta de sacrificare se constată că aproape cu siguranță nu există tineret, segmentul osos de *Capra* provine de la un adult, restul indivizilor fiind maturi (unul cam de 5-7 ani).

Tabelul 5

Măsurători executate pe fragmente osoase de *Ovicaprinae* (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	
Mandibula	Lungimea dinți jugali	75
	Lungimea molari	54
	Lungimea M ₂	25; 25
Humerus	Lărgimea epif. infer.	32; 34
	∅ ∅	∅ ∅
Radius	Lărgimea epif. super.	35
	∅	∅
Tibia	Lărgimea epif. infer.	28; 30; 30
Metacarp	Lărgimea epif. super.	23; 23; 25
♂ = <i>Ovis</i> c = <i>Capra</i>		c

Calul (*Equus caballus*) este reprezentat prin trei resturi: doi dinți jugali, mijlociu erodați și un metacarp a căror măsurători (în mm) le expunem mai jos:

	Lungimea maximă	225
	Lungimea laterală (K)	218
	Lărgimea epif. super.	51
Metacarp	Lărgimea epif. infer.	50
	Lărgimea min. dial.	32
	Indice gracilitate	14,22
	Înălțimea greabăn	1397

Se poate constata că metacarpul aparține unui individ cu extremitățile subțiri (gracile) și de talie relativ înaltă (1,40 m), aproape ca aceea a cailor cavalerici romane. Totuși nu putem aduce date sigure cu privire la cabalinele din Dunogetia romană pe baza acestui unic rest osos măsurabil.

Asinul (*Asinus domest.*) prezintă un coxal fragmentar la care diametrul acetabular este de 46 mm. Adus probabil în Dobrogea încă de coloniștii greci?, el apare totuși destul de rar, poate și din motivul că, nefiind comestibil, ajungea doar întâmplător printre resturile menajere.

Căinele (*Canis familiaris*) are patru resturi: o carnasieră ruptă, un axis complet, un metapod și o falangă I. Se întrevode existența unor indivizi de talie mică, medie și chiar mare.

Unele caracteristici ale vieții materiale a locuitorilor din Dunogetia romană.

Că toate că materialul paleofaunistic studiat de noi este în cantitate mică, totuși credem că rezultatele în ceea ce privește frecvența unor grupe și specii de animale cit și evidențierea caracteristicilor morfoscopice și biometrice ale acestora nu prezintă un caracter aleatoriu și pot fi luate în considerație, pentru a evidenția unele caractere ale economiei locuitorilor așezării în context cu habitatul lor din zona Dunării de jos.

Prezența cochililor de melci comestibili în cadrul resturilor de faună ne arată că se practica culesul gasteropodelor, dealtfel comune în cadrul pădurilor cu esențe moi și cimpurilor umede din dreptul Dunării și a sistemului de bălți aferente fluviului. Dar această ocupație, deși prezintă și probabil constantă nu poate fi socotită ca având o pondere economică, dat fiind faptul că gasteropodele au o talie foarte mică și carnea furnizată de ele (în măsura în care nu sînt în cantități extrem de mari) nu poate atîrna aproape de loc în balanța necesarului de proteine animale pentru colectivitatea umană; le putem deci considera mai degrabă ca reprezentînd delicatose de natură gastronomică.

Nu același lucru se poate spune despre pești. Avînd condiții mediale extrem de favorabile pentru creștere și înmulțire ei reprezentau o sursă importantă de hrană ce era exploatată prin pescuit. Am văzut că unele exemplare atingeau talii și greutatea foarte mari înelt ele puteau concura cu indivizi ai unor specii de mamifere, ca de exemplu ovicaprine, porcine, în furnizarea de carne per capita. Așa dar, avînd în vedere caracteristicile speciale ale habitatului uman de la Dunogetia (vecinătatea fluviului și a lacului sale largi plină de bălți), prin pescuit se asigura o cantitatea însemnată de proteine animale dar această ocupație avea totuși, chiar în acest caz, un caracter secundar.

O ocupație de prim ordin trebuie socotită creșterea animalelor (inclusiv a păsărilor domestice). Am văzut că frecvența cea mai înaltă printre acestea o aveau taurinele. Dată fiind și talia lor specifică mare este evident că prin carnea lor se acoperea, credem, circa jumătate din proteinele animale pe care le necesita colectivitatea de la Dunogetia; trebuie să menționăm, că într-o bună măsură cornutele mari erau (ținute dealtfel pentru scopuri utilitare (printre altele producătoare de lapte și derivatele sale — de asemenea surse de proteine animale), fiind sacrificate doar atunci cînd era nevoie, dar prezervîndu-se tineretul sub un an. Pe al doilea loc se situau porcinele, de talie specifică mult mai joasă decît taurinele (deci cu o cantitate de carne per capita cu mult mai puțină decît cornutele mari); ele sînt prezente prin excelență ca furnizoare de carne și grăsime, dar se poate constata că la Dunogetia, nu erau tăiate întotdeauna doar cînd ajungeau la greutatea optimă, ei se sacrificau și porcei de lapte, delicatose gastronomică foarte apreciată de romani. Cornutele mici, au o frecvență și mai joasă și apare evident că ovicaprinele erau folosite cu precădere pentru scopuri utilitare și în mod secundar ca furnizoare de carne, acoperind o cîtine, destul de mică, din necesitățile de proteine animale. O pondere aproape neînsemnată în această privință o avea, dat fiind talia ei foarte mică și găina domestică, dar ea reprezenta concomitent un producător de ouă. Calul și asinul nu erau, cu cea mai mare probabilitate, folosite în alimentație.

Un rol de asemenea secundar, dar totuși nu cu totul neglijabil, îl avea și vînătoarea în acoperirea necesităților de proteine animale, ea fiind o vînătoare de tip alimentar. Este posibil și faptul că, întru-cît Dinogetia avea atunci un important contingent de trupe, ea să se fi practicat și pentru menținerea măiestriei militare, făcînd parte, după cum se știe, în trecut, din apauajul exercițiilor ostășești. (vezi ilustrația la pag. 311/vol. II)

NOTE

1. Materialul arheologic de epocă romană tirzie provine din săpăturile executate la Garvân, în sectorul de sub conducerea Mariei Comșa, în anii 1968 și 1969; resturile faunistice ne-au fost incredințate spre studiu, pentru care îi mulțumim. Menționăm că tot Maria Comșa ne-a mai dat pentru a fi studiat materialul arheologic foarte bogat provenit din stratele datate sec. IX—XII e.n., fiind bizantinii au reactivat fortăreața de la Dinogetia, odată cu alte cetăți de pe granița dunăreană din Dobrogea a imperiului. O parte a acestui material a constituit obiectul lucrării: Giannina Gheorghiu, Sergiu Haimovici, *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Garvân (Dinogetia)* în ASU Iași, s. II a, biologie, 11,2, 1965, p. 175—184 și tabelele I—X.
2. Menționăm că cerbul mai era comun în zonă în a doua perioadă de înflorire a cetății de la Dinogetia (sec. IX—XII) și deci dispărea de la Dunărea de jos, cel mai devreme în evul mediu.
3. Se pare că brehul (castorul) din perioada romană tirzie de la Dinogetia își micșorase talia, semn al apropiatei sale dispariții din zonă. Lungimea dinților jugali superiori se încadrează în limitele de variație: 29,8—35,5 mm date de G. Gaffrey pentru castorul actual din rezervațiile din Germania, în care el și-a micșorat evident talia (vezi G. Gaffrey *Merkmale der wildlebenden Säugeltiere Mitteleuropas*, Geest et Portig Verlag, Leipzig, 1961, p. 97).
4. Castorul nu mai era deosebit comun în sec. IX—XII în zonă, întru-cît noi nu l-am găsit în materialul paleofaunistic foarte bogat provenit din aceeași epocă de la Dinogetia. Este posibil ca el să fi dispărut de acum în evul mediu timpuriu de la Dunărea de jos.
5. Vezi în această privință lucrările: M. Șt. Udrescu *Așezarea civilă romană de la Stolniceni; unele date despre influența romană asupra creșterii animalelor în Dacia*, Studiu arheozoologic, în Rev. Muz. Monum., 9—10, 1979, p. 104—105; Georgeta El Susi *Considerații privind economia animalieră din valea Dunării în epoca romană. Materialul faunistic din castrul de la Pojejena* în Symposia thracologica 6, 1988, p. 171; Alexandra Bolemy *Materiale paleofaunistice de la Histria în SCA*, 2,2 1965, p. 186 (la Histria în necropola din sector „Basilică” datată sec. III—VII e.n., deci oarecum contemporană cu materialul nostru paleofaunistic, au fost găsite resturi de taurine de talie mare depuse ca ofrandă, arătînd influența ameliorării făcută în epoca romană).
6. Este probabil că în cea ce a doua perioadă de înflorire a cetății de la Dinogetia (sec. IX—XII) nu se mai simte influența ameliorativă romană asupra cornutelor mari — vezi în această privință G. Gheorghiu, S. Haimovici, *op. cit.*, p. 175—177 și tabelul I.
7. Al. Bolomey, *op. cit.* p. 179—180.

L'ÉTUDE ARCHÉOZOLOGIQUE DES RESTES DE DINOGETIA (GARVAN) APPARTENANT A L'ÉPOQUE ROMAINE TARDIVE

(Résumé)

On a étudié les restes animaliers provenant de deux lots, l'un du IIIe siècle avec seulement 13 restes et l'autre du IVe—VIe siècles, plus abondant: 157 restes.

Dans le lot de IVe—VIe siècles il y a, à côté de 16 gastéropodes (Helix), trois classes de vertébrés (voir tableau 1). On donne pour les poissons et les oiseaux les espèces déterminées et

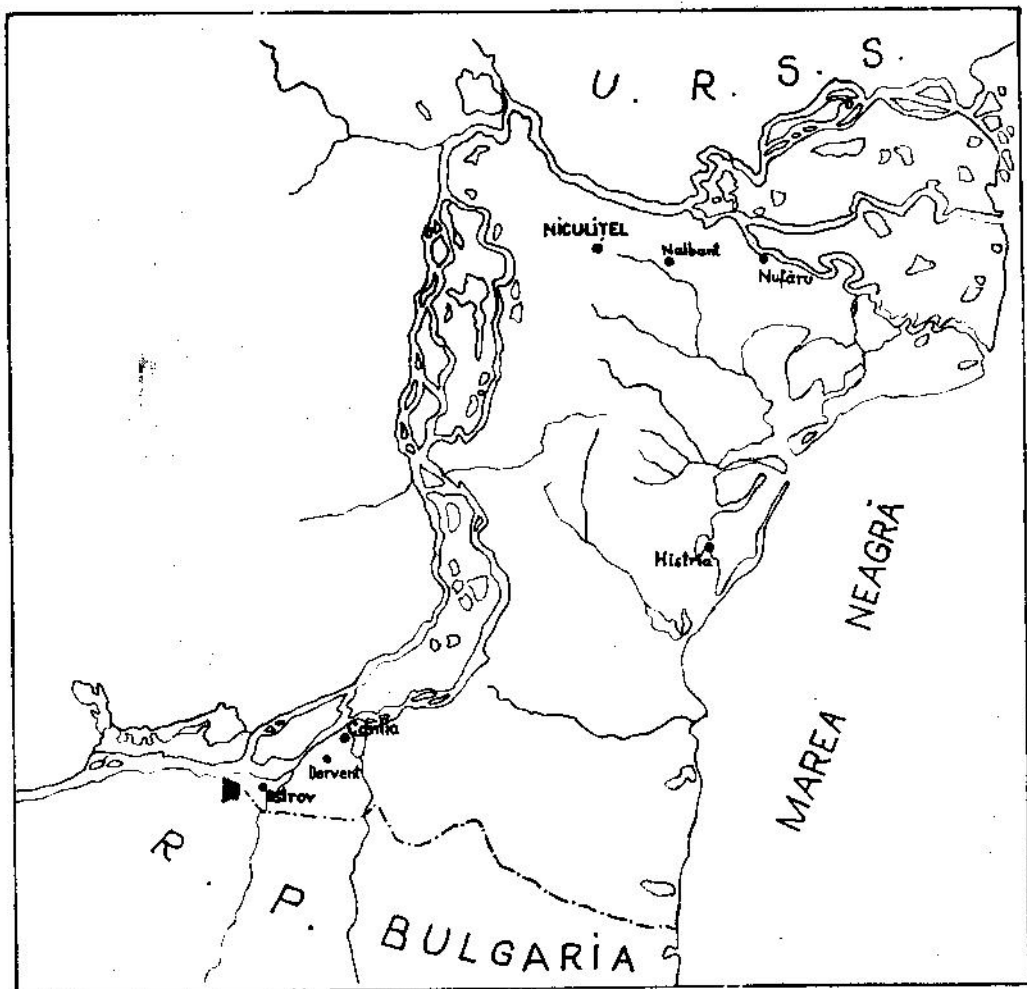
quelques mensurations. Les espèces de mammifères et leurs fréquences se trouve dans le tableau 2. On étudie leurs caractères somatoscopiques et biométriques (voir le texte et les tableaux: 3—5) et pour les sauvages aussi des problèmes se référant à leurs répartition.

Dans la deuxième partie de la Note on fait un incursion concernant les occupations des habitants de la station de Dinogetia.

UN MORMÎNT DIN SECOLUL X DESCOPERIT LA NICULIȚEL

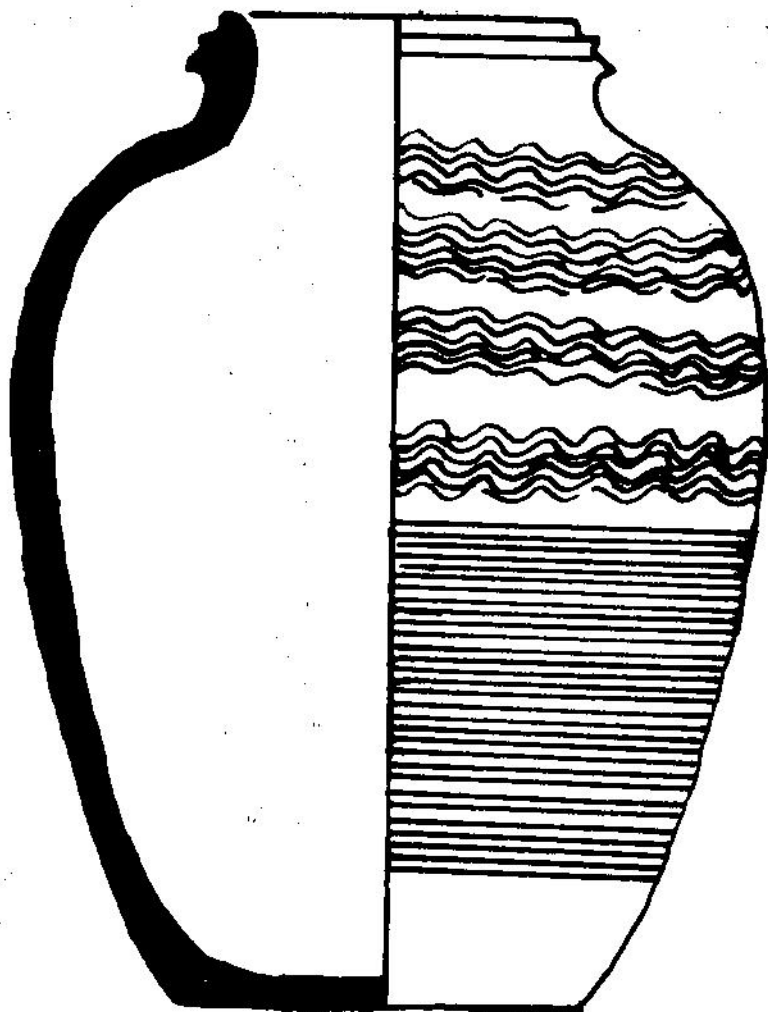
(text la pagina 361/vol. I)

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

PL. I HARTA LOCALITĂȚILOR DIN DOBROGEA UNDE SAU DESCOPERIT MORMINTE ÎN CASEȚĂ DE PIATRĂ.

PL. I CARTE DES LOCALITÉS DE LA DOBROUDJA OÙ ON A DÉCOUVERT DES TOMBES EN CASSETTE EN PIERRES.

PL. II BORGAN DEPUȘ LINGĂ BAZINUL SCHELETULUI - SEC. X.

PL. II BOCAL DÉPOSÉ DANS LA TOMBE, PRÈS DU BASSIN DU SQUELETTE - Xe SIÈCLE.